

UDC: 929 Servantes Saavedra M. de
821.134.2.09

DOI: <https://doi.org/10.18485/beoiber.2021.5.1.2>

Jasna Stojanović¹
Univerzitet u Beogradu
Srbija

JEDAN ZABORAVLJENI TUMAČ SERVANTESA: KOMPARATISTA MILAN MARKOVIĆ (1892-1976)

Rezime

U radu govorimo o servantističkom radu srpskog istoričara književnosti i komparatiste Milana Markovića. Marković je delovao između dva svetska rata, objavivši jednu Servantesovu biografiju u formi knjige i četiri teksta u periodici.

Ključne reči: Milan Marković, Servantes, *Don Kihot*, srpska književna kritika.

UN CRÍTICO OLVIDADO DE CERVANTES: EL COMPARATISTA SERBIO MILAN MARKOVIĆ (1892-1976)

Resumen

En este artículo presentamos la actividad cervantina del historiador literario y comparatista serbio Milan Marković. Marković desarrolló su labor en los años treinta del siglo pasado. Es autor de una biografía de Cervantes y de cuatro trabajos publicados en revistas.

Palabras clave: Milan Marković, Cervantes, *Don Quijote*, crítica literaria serbia.

A FORGOTTEN CERVANTES' CRITIC: THE SERBIAN COMPARATIST MILAN MARKOVIĆ (1892-1976)

Summary

In this paper we present the Cervantine activity of the Serbian literary historian and comparatist Milan Marković. Marković developed his work during the 1930s. He authored a Cervantes' biography and four articles published in reviews.

Key words: Milan Marković, Cervantes, *Don Quijote*, Serbian literary critic.

¹ jasto@fil.bg.ac.rs / jasna.stojanovic.hudak@gmail.com



Na osnovu obavljenih istraživanja i dostupnih podataka iz životne i profesionalne biografije Milana Markovića (1892–1976), čini nam se umesnom pretpostavka da je opredeljenje ovog slaviste i komparatiste za proučavanje stvaralaštva Migela de Servantesa proisteklo iz dodira sa francuskom kulturom i, tačnije rečeno, francuskom hispanistikom. Marković je u Parizu studirao rusku književnost, a potom doktorirao na Sorboni 1928. godine (Tartalja 1975: 9). Po povratku u Jugoslaviju, izabran je za docenta za uporednu istoriju modernih književnosti na Beogradskom univerzitetu, ali je više godina odsustvovao sa nastave zbog obavljanja dužnosti atašea za kulturu pri našoj ambasadi u francuskoj prestonici.

Tom prilikom je, verujemo, dopunio delokrug svojih literarnih interesovanja i izučavanja proširivši ga i na kastiljansku književnost. Kako saznajemo iz onovremenih svedočanstava, Marković je 1933. ili 1934. posetio Španiju (Petrović 1937: 745). Da je naša polazna pretpostavka blizu istine govori i činjenica da servantistički radovi ovog kritičara, kao i bibliografija, nedvosmisleno pokazuju tragove galskog uticaja.

Servantistička aktivnost M. Markovića vezuje se za period od pet godina, od 1932. do 1937. godine, kada je objavljivao radove o ovom piscu. Marković se istakao po upornosti u bavljenju Servantesom u doba kada španski klasik nije bio česta tema domaće kritičarske prakse. U to međuratno vreme, oskudno stručnjacima – hispanistima, nije bilo neobično da se jedan „francuski đak“ okrene Iberiji i zainteresuje za najvećeg predstavnika njene kulture. Kod Markovića, međutim, taj zamah nije bio dugog veka: on je 40-ih godina zauvek napustio Beograd i nastanio se u Francuskoj (živeo je u Renu, potom Nansiju i Parizu), gde je na univerzitetu predavao istoriju slovenskih književnosti i bavio se prevodjenjem. Od tada se, kako izgleda, vratio svojoj užoj struci i definitivno udaljio od španskog romanopisca, kao i od srpskog kulturnog kruga, u kome je danas, ako je suditi prema oskudnim pisanim tragovima, gotovo zaboravljen.

Od ukupno pet pomenutih radova, jedan je popularno pisana Servantesova biografija, dok su preostala četiri tekstovi manjeg obima, objavljeni u periodici.

O biografiji *Servantes* (1937) pisali smo u knjizi *Servantes u srpskoj književnosti* (2005). Njome je Marković želeo da domaćem čitalaštvu na pristupačan način prikaže okolnosti u kojima se odvijalo klupko Servantesovog života. Kroz deset poglavlja, izlažući hronološki činjenice iz piščeve biografije uz uporedno predstavljanje dela, Marković izbliza prati knjigu prvog španskog modernog servantiste Amerika Kastru, *Cervantès* (Pariz, 1931; na francuskom). Iz nje preuzima faktografsku građu i sled izlaganja (nigde ne spominjući izvor), a tamo gde Kastro ćutke prelazi preko manje poznatih ili nedovoljno proučenih epizoda, Marković poseže za drugim, manje pouzdanim podacima, pa je njegovo izlaganje stalno na ivici dokumentarnog i novelističkog. Njegova knjiga, kako smo pisali 2005. godine, „nije ni naučno, a ni stručno delo: u njoj nema beleški ni objašnjenja, bibliografija ni registra, a ni pomena autoriteta na čije se radove oslanja.



Osim toga, to popularno štivo prožeto je opšteprisnim, sladunjavim tonom" (Stojanović 2005: 196), što smo i ilustrovali jednom od prvih rečenica iz knjige:

Mi obično želimo da je život naših dragih pisaca lep kao njihovo delo. Za Servantesov je rečeno da se može uporediti sa Danteovim, Tasovim i Kamoensovim*, da je kao njihov ispunjen i buran. U taj život morala je uneti sreću i spokojstvo slava koju je dočekalo njegovo delo. Njegovi dani morali su biti vedri i nasmejani kao špansko nebo, u kom raskošnom zamku, a njih ima puno u zemlji Alkazara* i Eskurijala*. Zar Servantes za života nije bio najčitaniji pisac u Španiji i van španskih granica? (Marković 1937: 7 *apud* Stojanović 2005: 196).

Knjiga na određenim mestima sadrži još ovakvih uopštavanja i „ulepšavanja“, a povremeno čak i materijalne greške. Primetna je težnja da se Servantes prikaže kao što veći junak i čovek.

Ipak, uz sve nedostatke, moramo reći da je ovo prvi Servantesov životopis u formi knjige u našoj sredini. U svom žanru i uprkos zamerkama, može se reći da je opšta predstava koju je posle čitanja mogao da stekne prosečan čitalac o španskom piscu bila suvisla i ne tako siromašna kao pre. Inače, sa stranica ovog teksta izbija snažna naklonost prema španskom klasiku kao pojedincu i saosećanje sa njegovim patnjama, uz neizbežnu dozu idealizacije tipičnu za ono vreme (Stojanović 2005: 197).

Kao univerzitetski nastavnik, Marković je bio upućen na nastavno-pedagoški rad. Ta osobenost, združena sa orijentacijom omladinskog lista *Venac*, gde je štampao gotovo sve svoje servantističke priloge, snažno obeležava njegov rad. Prikaz *Don Kihota* „Servantesov *Don Kihote*“ (1934) informativni je članak lišen tumačenja, ali sa podacima, objašnjenjima i anegdotama smišljenim da mladoj publici pruže prva obaveštenja o velikom romanu i njegovom autoru. Zapravo, ovde je dat embrion onoga što će šire biti razvijeno u gorepomenutom životopisu. Marković na jednostavan način, prilagođen nameni, piše o sadržini romana, detaljno i slikovito prepričava fabulu *Don Kihota*, osvrće se na likove, piščevu nameru, kao i projekciju dela kroz vreme. Pritom ostaje u okvirima stereotipnog predstavljanja Servantesove fikcije, uobičajenog za ono vreme književne istorije. Među najrazličitijim tumačenjima Servantesove tvorevine, veli da je *Don Kihot* upravo ono što o njemu kaže njegov tvorac – satira viteških romana: „Ali originalnost Servantesova baš u tome što je *Don Kihote* isto tako viteški roman, pun avantura, ljubavnih i drugih sličnih onima iz *Amadisa*“ (Marković 1934: 36). Njegovu pažnju najviše privlači protagonista, kog on predstavlja oduševljeno i romantičarski idealizovano: „Taj hidalgo*, čovek dobar, vrlo pošten, i oduševljen za velike stvari, živio je lepo i spokojno, nadgledao svoje dobro, lovio, i u dokolici čitao viteške romane“ (Marković 1934: 32). Servantesovog junaka Marković tumači pozivajući se na ljudska merila, ne književna, pa tako, po njegovom mišljenju, mančanski vitez nije poremećen, jer je lud čovek po pravilu

nepoverljiv, plašljiv i nedruževan, što nikako nije slučaj sa starim idalgom; u pitanju je samo egzaltirana imaginacija.

Servantes je jedan iz niza mislećih ljudi renesanse, smatra Marković. Njegovo delo je umetnička tvorevina, živo telo u kome autor nastoji „da vidi jasno u čudnom neredu koji se zove život.” Ovaj komparatista misli da je roman riznica mudrosti i da je u njemu Servantes smelo izneo mnoge važne probleme čoveka i života. On španskog pisca drži za branioca čovekove slobodne volje, često revolucionarnog, koji se otvoreno bunio protiv društvenog poretka (što je vrlo upitno) i zagovarao drugačiju, humaniju zajednicu ljudi.

Marković nam se ovde ukazuje kao popularizator koji je želeo da iznese činjenice o najvećem romanu španske literature, crpene iz tada dostupne strane literature (Kasu, Turgenjev, itd.), koju on, inače, nije naveo.

Ovaj naš književni istoričar bio je nešto samosvojniji u uporednoj analizi književnih fenomena. Njegova kraća studija „Servantes i Mark Tven” (1932), takođe štampana u *Vencu*, ishod je traganja za podudarnostima u Servantesovom romanu i delima Marka Tvena (*Doživljaji Toma Sojera*, *Tom Sojer luta po svetu*, *Haklberi Fin*, *Jenki iz Konetiketa*). Marković razmatra sličnosti u elementima fabule, u prvom redu motivske analogije u gradnji glavnih likova, Don Kihota i Toma Sojera. U tom smislu, on izdvaja i ilustruje primerima motive strasti za knjigom (Don Kihot guta viteške romane, a Tom Priče iz 1001 noći, dela Benvenuta Čelinija, Barona Trenka, *Gospu jezera*, *Vikonta od Braželona*, *Grofa Montekrista* i romane Voltera Skota), poistovećivanje sa literarnim junacima (Tom Sojer je jednom čak poverovao da je mančanski vitez), sličan manir ponašanja (biti stalno na oprezu i naoružan), i lutanje svetom u potrazi za pustolovinama. Dalje, u odnosu Tvenovog protagoniste Toma prema Haklberiju Finu, srpski komparatista prepoznaje drugarstvo starog viteza i njegovog štitonoše. Tu vezu vidi kao „neprestanu antitezu, protivnost između Don Kihota i Toma Savjera /sic/ s jedne, i Sanča Panse i Huka Fina sa druge strane; između neba idealizma izvezdanog snovima prvih i materijalizma drugih” (Marković 1932: 32).

Marković ukazuje i na neke psihološko-tipološke analogije između španskog i američkog proziste. Veruje da je njihovom shvatanju sveta i života doprineo donekle srodan životni put, avanturistički i lutalački od rane mladosti. Takođe, oba pisca mogu da zahvale raznolikim i ispunjenim životima za posmatrački dar i prodoran pogled na stvarnost. Bili su samouki i strasni čitaoci, a kao stvaraoci obušili su se na literaturu koja ih je nekad zanosila – Servantes na viteške romane, a Tven na romantičarska dela. Namera američkog autora bila je da ismeje Skotove romane, kao Servantes viteške: „U svim svojim satirama Mark Tven je humorista na način Servantesov. Ovaj humor je pričanje kroz suze o veselim stvarima, ili pričanje s osmehom o najozbiljnijim i često tužnim stvarima” (Marković 1932: 37). Tven je, stoji u zaključku, osećajan, dubok psiholog, slikar tananih osećanja i pun samilosti za ljude, što je još jedna nit koja ga povezuje sa španskim piscem.

Ovde primenjen komparativni metod našeg književnog istoričara relativno je jednostavan i lišen erudicije, te razumljiv i za manje upućene čitaoce. U tome, međutim,



jeste istodobno i njegovo ograničenje. Marković se zadovoljava prostim registrovanjem podudarnosti, odnosno beleženjem preuzetih motiva i slika iz Servantesovog romana. Ipak, kao što kaže Zoran Konstantinović, „Zadatak uporednog proučavanja književnosti morao bi biti da odredi stepen podudarnosti s elementom koji je preuzet, obim u kome je preuzet, položaj u celokupnoj strukturi teksta, ali i autorov odnos prema ovakvoj podudarnosti” (Konstantinović 1984: 70). Kod pomenutog tumača, međutim, slična sveobuhvatna analiza izostaje, a nema ni udubljenja u paralelizme unutarnjih literarnih odlika, niti izvlačenja širih zaključaka. Poređenje rečenih literarnih pojava, takođe, ne ishoduje dalekosežnim smislom za srpsku književnost. Konačno, ponovo upada u oči nesolidnost faktografske osnove Markovićevog rada.

Sledeće komparativno istraživanje Marković je temeljitije koncipirao i ostvario metodološki strože. I tu su njegovu pažnju zaokupila dva strana autora: pisac *Don Kihota* sa jedne, a sa druge strane francuski realista Alfons Dode. Poređenje sa Servantesom poslužilo je Markoviću kao povod da se udubi u trilogiju o Tartarenu Taraskoncu (*Tartaren Taraskonac, Taraskonska luka, Tartaren u Alpima*). U studiji naslovljenoj „Alfons Dode i Servantes”, objavljenoj 1933. u *Vencu*, on je kao polazište uzeo Dodeovu tvrdnju da je u „slavnom Južnjaku (Tartarenu, *prim. J. S.*) želeo dati Don Kihota u Sančovoj koži”, a sebi je postavio za cilj da pokaže vrstu i razmere Servantesovog uticaja na francuskog prozaistu.

Marković veli da je *Don Kihot* igrao važnu ulogu u istoriji nastanka *Tartarena Taraskonca*, čijem je tvorcu bio podsticaj i „sredstvo za kristalizovanje /.../ ličnih uspomena, utisaka i zapažanja” (Marković 1933a: 483). Sledeći tezu Ipolita Tena, Marković usvaja stav da je pisac istoričar sredine u kojoj živi, te da su Servantes i Dode u tome bili slični jer su obojica slikali Jug, njegove predele i ljude:

Oni su, svaki na svoj način, dali tip južnjaka, opisivali naravi svoga kraja, temperamente i instinkte, radosti i tugu čitave jedne rase. Čak su mnogi Servantesovi istoričari pokušali i da dešifruju njegovo delo, da u Don Kihotu nađu pojedine ličnosti španskog društva ili parodiju na čitavo to društvo XVI veka, kaogod što će to učiniti Dodeovi, i u Tartarenu i Numi potražiti koga živog Provansalca, ili parodiju na sve Provansalce. (Marković 1933a: 487)

Ta opšta podudarnost u zamisli dela francuskog i španskog pisca proteže se i na njihove protagoniste. Kao mančanski idalgo, tako je i Tartaren žrtva preterane južnjačke uobrazilje; sličnih su godina života i pritiska ih ista malovaroška monotonija. Knjige im otvaraju neslućene vidike; osećaju nesavladivu želju za lutanjem po svetu i ostvarenjem junačkih snova; obojica polaze u svet tri puta i, konačno, obojica umiru pošto se vrte razumu. Marković registruje kod Dodea još nedvosmislenih pozajmica iz Servantesa: motiv čarobnog napitka, istočnjačkog pozdrava, kog Servantes opisuje u epizodi o

zarobljenom kapetanu, sastavljanja pisma voljenoj dragoj, prosipanja lonca sa prljavom vodom na glavu, kao i postojanje vernog pratioca, oličenog, umesto u konju (Rosinante), u olinjalnoj pustinjskoj kamili. Ali Marković pokazuje do koje mere je i na koji način francuski pisac aktivno razvio i preoblikovao preuzete elemente, insistirajući da njegova najveća originalnost počiva na zamisli da u *Tartarenu* prikaže „Don Kihota u Sančovoj koži”. Koliko god ličio na veleumnog plemića,

Dodeov junak je nosio u sebi svoga večitog saputnika, Sanča Pansu, koji neće da čuje za ludovanja svoga gospodara, za razne čudotvorne napatke, priviđenja, čini; koji neprestano zove Don Kihota da se mane viteških avantura, jer će zlo proći, i vrte se u selo i gledaju svoja posla. Sančo Pansa u *Tartarenu*, to je onaj latinski zdrav razum, koji ga ni u najvećim ludovanjima nije napustio, onaj unutarnji glas koji mu je govorio „vrati se rano, nemoj da nazebeš”. (Marković 1933b: 588)

Tartaren podseća na Sanča fizički, kao i po afinitetu ka zadovoljavanju telesnih potreba i uživanjima. Između dve polovine Tartarenove ličnosti vodi se borba tokom celog romana, a na kraju pobedu odnosi *divolji* Tartaren nad *pitomim* (tj. Don Kihot nad Sančom).

Koliko je Dode mislio na delo španskog pisca najbolje pokazuje trenutak kad je Tartaren stigao u Alžir i „stao nogom na ovaj mali berberski kej”: „Tada se njegov istoričar seća da je tu negde, tri stotine godina pre toga, jedan španski rob, po imenu Miguel* Servantes, spremao pod bičem alžirskih /sic/ čuvara robova – jedan divan roman koji će se zvati *Don Kihote*” (Marković 1933b: 583). Zatim beleži i druge reminiscencije na fikciju pisca iz Alkale, nekad otvoreno („Kljukao se on romantičnim knjigama kao ono besmrtni Don Kihote”), a nekad prikrivene i neprepoznatljive neupućenom čitaocu.

U završnom delu analize Marković iznosi sud da španskog i francuskog romansijera povezuju i dublje analogije, a da nije u pitanju samo Servantesov uticaj. Pre svega drugoga, to je njihov humor, tanana ironija sposobna da pokaže i smešnu stranu neke duboke drame. Obojica su, kaže, satiričari. I Dode je, poput Servantesa, hteo da se naruga određenim knjigama i zaludenosti pojedinaca istima: „U *Tartarenu Taraskoncu* Dode ne želi da se podsmehne toliko lovačkoj strasti koliko knjigama o lovu, romanima Fenimora Kupera i Gustava Emara, naročito savremenom i knjiškom orijentalizmu jednog Teofila Gotjea, Luja Menera, Fromantena”, zaključuje (Marković 1933b: 591). Osim toga, španski pisac i Dode imaju zajedničko još to što su u svojim romanima, jedan slikajući Don Kihota i Sanča, drugi Tartarena, dali u njihovom obličju vrline i mane svih ljudi i tako postali ogledalo ljudsko.

Napomenimo najzad da je interesantan i od šireg značaja odsek u okviru ovog teksta posvećen recepciji Servantesa i *Don Kihota* u francuskoj kulturi sedamdesetih godina XIX veka. Tu Marković svedoči o solidnom poznavanju prilika u francuskom prevodilaštvu, književnosti i kritici. Istovremeno, daje prvi i jedini put detaljnu



bibliografiju istorija književnosti, studija i biografija o tvorcu Don Kihota, te konačno pruža uvid u korišćenu literaturu, poglavito sastavljenu od francuskih dela Šarla Romea (Romey), Emila Montegija, Pola de Sen Viktora i Emila Šala (Chasles), ali i britanskog hispaniste Tikhora, kao i drugih, manje poznatih pisaca i kritičara (Žil Klareti, A. Netman, A. de la Tur...).

Nismo naišli ni na kakvu reakciju na spomenute Markovićeve radove. Razmišljajući hispanistički, rekli bismo da je i ovo bio način da se progovori o Servantesu i njegovom remek-delu kao podsticaju i inspiraciji evropskim piscima, iako je španski prozaista, u odnosu na Dodea (u to vreme miljenika srpske publike), u ovom slučaju poslužio samo kao povod za poređenje. Marković zaključuje da je francuski pisac bio najoriginalniji u kreiranju lika koji istovremeno nosi u sebi odlike Don Kihota i Sanča. Takođe, dao je interesantno tumačenje oba dela kao neke vrste hronike Juga, gde sunce pali i sve preobražava i tamošnje ljude čini podložnim egzaltiranim mislima i postupcima.

Markovićev najznačajniji servantistički poduhvat jeste istraživanje prisustva španskog romanopisca na jugoslovenskom kulturnom prostoru. „Servantes u jugoslovenskoj književnosti” („Cervantès dans la litterature yougoslave”) naslov je pregleda u kome on registruje razne oblike recepcije Servantesa u kritici, prevodilaštvu i književnom stvaranju naroda koji su tada sačinjavali Jugoslaviju, u vremenskom rasponu od kraja XVIII veka do tridesetih godina XX veka. Ovim radom Marković se uključio u tok komparatističkih razmatranja koji je bio snažno zahvatio našu univerzitetsku kritiku u međuratnom periodu. U pitanju je manje istraživanje, verovatno koncipirano kao nagoveštaj za zamašniju raspravu koju on, međutim, nije napisao.²

Prikazujući na početku društvenoistorijski kontekst u koji smešta istraživanje, autor beleži podatke koji ukazuju na prve dodire Jugoslovena sa Španijom, vraćajući se u razdoblje od XIV do XVII veka, doba trgovačkih i vojnih veza između španske krune i Dubrovnika. Smatra da značajnu sponu „između dve zemlje” predstavljaju jevrejski doseljenici pristigli na Balkan posle 1492. Ipak, iznesena istorijska objašnjenja i podaci približni su, neprecizni i konfuzni.

Obeshrabren besplodnim traganjem za naznakama o jugoslovenskoj recepciji Servantesa u onda aktuelnim bibliografijama L. Riusa, Dž. Forda i R. Lensing, srpski kritičar s nevericom postavlja pitanje koje podstiče njegovo istraživanje: „Da li to znači da Jugosloveni, i geografski i istorijski skrajnuti, nisu imali neposrednih dodira sa Španijom i nisu poznavali njen jezik, kao i da su upoznali njenu književnost tek veoma kasno i posrednim putem?”³ (Marković 1934: 5), i odmah navodi da će proći cela dva veka od

² Na ovaj rad smo se kratko osvrnuli u knjizi *Servantes u srpskoj književnosti* (2005).

³ „Est-ce à dire qu'exilés par la géographie et par l'histoire, les yougoslaves n'aient eu aucun rapport direct avec l'Espagne, aient ignoré sa langue et ne soient parvenus à la connaissance de sa littérature que très tard et par des voies détournées?”

objavljivanja *Don Kihota* u Španiji pa do časa kad će zauzeti mesto „koje mu je s pravom pripadalo u Jugoslaviji“.

Iako je još od Dositeja postojala želja i iskazana potreba za srpskim prevodom *Don Kihota*, Marković veli da je on u našu književnost ušao tek 1856. („ili 1857“ – nesiguran je), kada je Đorđe Popović preveo dve glave (u tekstu nije navedeno gde). Ni kod sledećeg prevoda koji pominje – *Don Kijota* Manašanina**, objavljenog 1862. godine, Marković nije mnogo sigurniji, a ni opširniji, te sumnjamo da ga je imao u rukama. Greši kada kaže da je „nedovršen“ i „u osamnaest poglavlja“ jer je reč o anonimnoj adaptaciji u 14 glava. Veruje da je nastao „prema Florijanu, što, kako se čini, govore naslov, transkripcija vlastitih imena, redosled reči u nekim rečenicama, te vokabular“⁴ (Marković 1934: 14)⁵. Inače, Marković ni u ovom slučaju ne navodi precizan bibliografski podatak za prevod. Međutim, u produžetku smo naišli na dragocenu informaciju, mada je i ona, po običaju, faktografski manjkava: autor beleži postojanje polemike koju je, povodom rečenog prevoda, u više brojeva *Trgovačkih novina*⁶ vodio neimenovani prevodilac sa takođe neimenovanim novinarom koji se javljao sa stranica *Danice*, za koga Marković, ovog puta s pravom, pretpostavlja da je bio njen urednik Đorđe Popović. Po njegovom mišljenju, žestina rasprave – čije on kratke izvode navodi kao ilustraciju – svedoči o značaju koji su ondašnji srpski literarni krugovi pridavali Servantesovom delu. Iznosi zatim sud da je Daničar znao španski i da se osećao kompetentnim ocenjivačem.

Osvrćući se nešto dalje na prvi celoviti srpski prevod *Kihota* (upravo Đorđa Popovića Daničara), Marković se ne upušta u ocenjivanje njegove vrednosti, ograničivši se na konstataciju da glavne vrline te verzije nisu „lakoća i prirodnost“. Ipak, ističe da je Popovićev predgovor o Servantesovom životu i delu, iako neoriginalan, višestruko vredan budući da je to bila „jedina kompletna studija o Servantesu na srpskohrvatskom jeziku, što joj, naravno, daje sasvim poseban značaj u našim očima“⁷ (Marković 1934: 23).

Za sledeće srpske verzije Servantesovih naslova autor se zadovoljava prostim beleženjem podataka za *Kihota* objavljenog sa francuskog kod „Braće Jovanović“ u Pančevu 1882. i međuigara, u prevodu Hajima Daviča. Previđa „Englesku Španjolkinju“, čiji je prevod takođe uradio Daničar. U XX veku registruje više skraćenih izdanja romana, priređenih za omladinu i načinjenih, kako pretpostavlja, na osnovu francuskih i nemačkih verzija.

Uprkos kasnom prodoru *Kihota* na jugoslovenski prostor, Marković misli da to ne znači da on nije bio dostupan domaćim ljubiteljima Servantesove umetnosti. Veruje da je

⁴ „d’après Florian, ce que semblent prouver le titre lui-même, la transcription des noms propres, l’ordre des mots dans certaines phrases, le vocabulaire.“

⁵ Naša pretpostavka je da je predložak pre bila neka nemačka adaptacija.

⁶ Kojih? U kojim brojevima? Od kada do kada? – Ne kaže.

⁷ „la seule étude complète sur Cervantès en langue serbo-croate, ce qui lui confère évidemment à nos yeux une valeur toute particulière.“



među piscima bio čitan na francuskom (u Florijanovom prevodu) i na nemačkom (Tik), ako već „ne u nekoj mađarskoj verziji”. Navodi zatim da su Tikov prevod čitali Milovan Vidaković i prevodilac Getea Jovan Rajić, mada ne znamo na osnovu kojih podataka. Kaže da je „satirična epopeja” ovog poslednjeg, *Vojvoda Šipoder*, „zaslužila naziv srpskog *Don Kihota*”, čitamo na strani 7, mada nije objašnjeno zašto, niti gde je to delo objavljeno.

Marković veruje da je i Sterija Servantesovu knjigu čitao u francuskoj verziji (jer je spominje kao *Don Kišota*), a za *Roman bez romana* kaže da je „jedan od najznačajnijih momenata Servantesovog uticaja na jugoslovensku književnost” (Marković 1934: 7). Osim glavnog junaka, opšte nadahnuće, namera oba pisca, mesto dela u španskoj, odnosno srpskoj književnosti – sve to čini bliskim Servantesov roman i Sterijino nedovršeno ostvarenje. Slično španskom klasiku, čija je namera bila da ismeje viteške romane, istovremeno ih savršeno podražavajući, Sterija koristi „slično oružje, i sa istim uspehom: sebi je zacrtao da ismevanjem uništi opčinjenost savremenika romanima Milovana Vidakovića, kojima teče više suza nego mastila”⁸ (Marković 1934: 9). *Roman bez romana* parodira ne samo sentimentalne i nestvarne junake, već i stil tih tvorevina, njihove apsurdnosti i protivrečnosti. Posle *Don Kihota* u Španiji više nisu pisani viteški romani, a isto tako i Sterijino delo, podvlači Marković, „Označava definitivni raskid jugoslovenske književnosti sa tradicijom grupe koju je predstavljao Vidaković”⁹ (Marković 1934: 9).

Dalje sledeći Servantesove tragove u jugoslovenskoj književnosti XIX veka, Marković prati njen satirični tok i beleži da je *Don Kihot* u više navrata poslužio kao inspiracija za kritikovanje aktuelne političke stvarnosti. Pominje tragikomediju *Don Kihot iz Blatne vasi* (čiji se autor potpisao kao „Mladi Servantes”), objavljenu u Zagrebu 1862. godine, satiru protiv ilirskog pokreta Ljudevita Gaja. Zatim, u novosadskom *Komarcu* 1868. izašli su tekst „Sir Mihailo” i pesma „Šipoder junior”, čiji su autori bili srpski germanofili, protivnici jugoslovenskog jedinstva. U prvom se slavofilija naziva „donkihotizmom”. Uopšte, to je vreme snažnog delovanja *Kihota* i na druge jugoslovenske satiričare: Vilima Žarkovića, Anta Kovačića, pisca parodije na Mažuranićevu epsku pesmu *Smrt Smail-age Čengića*, a za čije delo *U registraturi* Marković veli da njegov glavni junak „podseća na Don Kihota, njegova voljena na Dulsineju, dok je atmosfera knjige, ’mešavina stvarnog života i iluzije’, ista kao u Servantesovom romanu” (Marković 1934: 19). Servantesovim ostvarenjem inspirišu se romantičari Laza Kostić i France Prešern, prvi u okviru srpske, a drugi u okviru slovenačke poezije, zatim realisti Ignjatović (u romanima *Milan Narandžić* i *Večiti mladoženja*, kao i u pripovetkama), Laza

⁸ „des armes semblables et avec le même succès: il s’est proposé de tuer par le ridicule l’engouement de ses contemporains pour le romantisme et, en particulier, por les romans de Milovan Vidaković, où coulaient plus de larmes que d’encre.”

⁹ „marque la rupture définitive de la littérature youglave avec les traditions du groupe représenté par Vidaković.”

Lazarević (u *Verteru*), Milorad Šapčanin, Matavulj i Selimir Trpković. Dosta pažnje Marković posvećuje Domanovićevoj pripovesti „Kraljević Marko po drugi put među Srbima“. Marko, živi anahronizam, kao i mančanski idalgo, stalno se sudara sa stvarnošću; zavija u crno svakoga na koga nailazi na svom putu, krčmu vidi kao zamak, a krčmara kao kaštelana; ima vernog Šarca, a ulogu Sanča igra, u upečatljivoj sceni, pragmatični seljak kome ne pada na pamet da sveti Kosovo, već mu je jedina briga kako da ishrani porodicu i deci kupi opanke. Srpski satiričar je hteo da se podsmehne preteranom oduševljenju svojih sunarodnika za narodnu poeziju, ali i savremenoj birokratiji i administraciji, kao i, uopšteno govoreći, utilitarnom duhu novog doba, protivnom svakom viteškom idealu. Marković se ne upušta u umetničko vrednovanje pomenute pripovetke.

Svoje mesto u Markovićevom pregledu našli su i putopisci Dučić i Svetozar Zorić, kao i pesnici Vinaver, Svetislav Stefanović, Mileta Jakšić i Sibe Miličić, kratko pobeleženi kao autori stihova o mahnitom vitezu.

Prema Markovićevim istraživanjima, jugoslovenska kritika je pratila napore prevodilaštva i izvornog literarnog stvaranja. Slovenci su tokom 1873. godine objavili tri kritička prikaza Servantesovog stvaralaštva. Turgenjevlev esej o Hamletu i Don Kihotu izašao je 1890. godine, u prevodu Stjepana Lukića, mada kritičar greši verujući da je to prva verzija ovog teksta u nas: osim toga, ne kaže u kom glasilu je objavljen Lukićev prevod. Tristagodišnjica objavljivanja prvog dela *Don Kihota* obeležena je kod jugoslovenskih naroda nizom kritičkih napisa, čije podatke, ovog puta nešto preciznije (valjda jer su mu vremenski bili bliži), Marković navodi. Po broju priloga prednjače hrvatske publikacije. Poslednji pomenuti tekst (hronološki) je onaj Isidore Sekulić, za koji ispitivač misli da previše simplifikuje kada veli da je Don Kihot suma svih Servantesovih junaka.

Markovićev zaključak glasi da je Don Kihot u Jugoslaviji vremenom postao opštepoznat i da je čak jednako popularan kao Kraljević Marko. Konstatuje da, uprkos svemu i „koliko god izgledalo ograničeno, delovanje prevodilaca i kritičara ipak nije zanemarivo sa međunarodnog stanovišta“¹⁰ (Marković 1934: 32).

Milan Marković je prvi u našoj sredini dao ovakav pregled Servantesovog prisustva na jugoslovenskom prostoru i u tome je njegova glavna vrlina. Sakupio je činjenice vezane za srpsku, hrvatsku i slovenačku književnost od kraja XVIII do 30-ih godina XX veka, i doneo dragocene podatke o odjecima Servantesovog stvaralaštva na našem prostoru, što naročito važi za drugu polovinu XIX veka, kojoj je bio bliži nego današnji istraživači. Postavio je temelj i okvir za dalja razmatranja o dodirima jugoslovenske književnosti sa piscem iz Alkale. Njegov rad ima vrednost prvog pokušaja.

¹⁰ „L'action, si limitée qu'elle paraisse, des traducteurs et des critiques, n'est pas négligeable du point de vue international.“



Marković je bio zamislio da obuhvati prilično veliki vremenski period i čak tri književnosti, što je bilo previše za jedan pregled ograničenog obima. To donekle objašnjava zašto je preko mnogih činjenica prešao na brzinu, pa je dosta toga ostalo nedorečeno i nerazrađeno. Tome dodajemo i Markovićevu nesistematičnost i nemetodičnost: podaci koje navodi neretko su neprovereni i pogrešni, stiče se utisak da nagađa ili se oslanja na sećanje; potkradaju mu se omaške i nepreciznosti, približni zaključci, kao i slobodna, ničim potkrepljena uopštavanja. Veliki nedostatak ovog rada čini i nedokumentovanost mnogih iznesenih tvrdnji, bez navođenja tačnog izvora. Takođe, analiza koju Marković nudi nije iscrpna; neki momenti izdvojeni su kao bitni, dok su drugi samo ovlaš i faktografski spomenuti, u tekstu ili u fusnoti, ako nisu slučajno ili namerno prećutani bez daljeg ispitivanja.

Milan Marković ne spada u prvi krug komparatista aktivnih u srpskoj međuratnoj kulturi. Ne samo zato što nije bio dovoljno prisutan u njenom krilu, već stoga što se ni po snazi, originalnosti, ni uticaju ne može svrstati među njih. Kao istraživač francusko-ruskih veza, on se zainteresovao za širi opseg romansko-slovenskih dodira, uključivši u okvir svojih razmatranja i proučavanje Servantesa i njegovog prisustva među Srbima/Jugoslovenima. Ipak, Marković se bavio Servantesom uzgred, a njegovo usmerenje nije bio naučno-analitičko, već popularizatorsko i pedagoško. Bez velikih ambicija, on se obraćao mladima i širokom sloju čitalaca, u želji da prenese svoje starinsko oduševljenje Servantesovim romanom. U tom smislu on je po tonu i duhu zakasneli naslednik „udivljene egzegeze“ koju je kod nas utemeljio Đorđe Popović. Uprkos relativnoj plodnosti u proučenom periodu, Marković kao tumač Servantesa nije bio dovoljno samosvojan ni inspirativan da bi u većoj meri pomerio granice poznavanja španskog romansijera u srpskoj kulturi. Ostaće zapamćen kao obavešten i nadahnut popularizator Servantesovog stvaralaštva.

BIBLIOGRAFIJA

- Konstantinović, Zoran. «Interliterarnost u književnom delu.» *Uvod u uporedno proučavanje književnosti*. Beograd: Nolit, 1984. Štampano.
- Marković, Milan. «Servantes i Mark Tven.» *Venac* 1 (1932): 29–37. Štampano. (štampano i kao separat, Beograd, 1932)
- . «Alfons Dode i Servantes.» *Venac* 7 (1933a): 483–492. Štampano. (štampano i kao separat, Beograd, 1933)
- . «Alfons Dode i Servantes.» *Venac* 8 (1933b): 583–592. Štampano. (štampano i kao separat, Beograd, 1933)

- . «Cervantès dans la littérature yougoslave.» Extrait de la *Revue de Littérature comparée* (janvier–mars 1934). Imprimé.
- . «Servantesov *Don Kihote*.» *Venac* 1 (1934–35): 30–45. Štampano. (štampano i kao separat, Beograd, 1934).
- . *Servantes*. Beograd: Jugoistok, 1937. Štampano.
- Petrović, Nikola T. «Dr Milan Marković: Miguel* Servantes Savedra*. Biografije znamenitih ljudi. Beograd, 1937.» *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva* 8 (1937–38): 743–745. Štampano.
- Stojanović, Jasna. *Servantes u srpskoj književnosti*. Beograd: ZUNS, 2005. Štampano.
- Tartalja, Ivo. «Osvrt na istoriju Katedre za opštu književnost i teoriju književnosti.» *Zbornik radova nastavnika i studenata povodom stogodišnjice osnivanja i dvadesetogodišnjice obnavljanja Katedre za svetsku književnost na beogradskom univerzitetu*. Beograd: Filološki fakultet, 1975. 19–31. Štampano.

Fecha de recepción: 07 de febrero de 2021

Fecha de aceptación: 10 de abril de 2021

